

Hausner Gábor – Padányi József

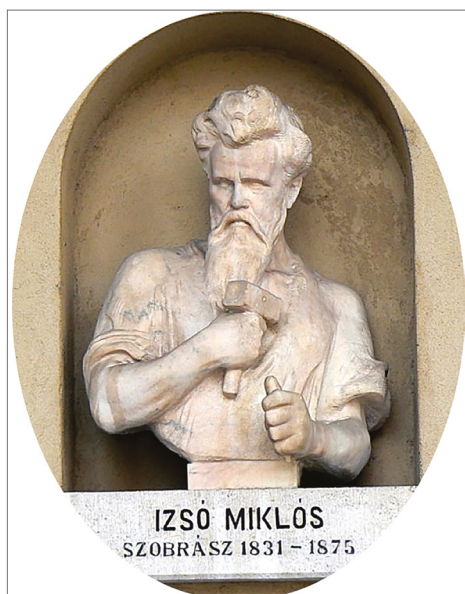
ZRÍNYI-SZOBROK IZSÓ MIKLÓS MUNKÁSSÁGÁBAN

RÖVID ÉLETRAJZ

Izsó Miklósnak (1831–1875) mindössze 44 év adatott, de ez alatt is olyan minőséget alkotott, amellyel örökre beírta magát a művészettörténetbe (2.1. kép). 1840–1847 között Sárospatakon tanult a kollégiumban. Részt vett az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcban, ahol a győri csatában megsebesült.¹ A világoi fegyverletétel után évekig rejtőzött. 1851 és 1856 között Rimaszombatban élt, ahol kőfaragóként dolgozott, és közben Ferenczy István tanítványa volt. 1856-ban költözött Pestre, majd rá egy évre már Bécsben alkotott Johann Meixner, később Hans Gasser szobrász műtermében. 1859-től a Müncheni Képzőművészeti Akadémia növendéke volt. Ekkor kezdett hozzá – a magyar szobrászok közül elsőként – a népi figurák ábrázolásához. Első nagy sikerét a még Münchenben alkotott *Búsuló juhász* című szobrával aratta (maig is ez az egyik legismertebb műve). A népeletet ábrázoló terrakottaszobrok mellett számos híres kortársa mellszobrát is elkészítette. 1870 és 1872 között a Budai Főreáltanoda, 1871-től a Mintarajztanoda tanára volt. Köztéri szobrokkal is jelentkezett: ő alkotta az ismert debreceni Csokonai-szobrot is.²

¹ Köszönjük a kutatás során nyújtott támogatását Bicskei Évának, Fischl Vilmosnak, Monok Istvánnak, Tonk Mártonnak, Johácz Szilviának és Nagyernyei-Szabó Ádámnak, valamint értékes javaslataikat, javításait és észrevételeiket lektorainknak, Szeifert Juditnak és Tokai Gábornak.

² SZANA 1897.

2.1. kép. A Strobl Alajos alkotta Izsó Miklós-szobor Szegeden

Forrás: Köztérkép [é. n.] alapján készítették a szerzők

MEGBÍZÁS EGY ZRÍNYI-SZOBORRA

Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1869. február 18-án Budáról az alábbi levelet küldte „Izsó Miklós szobrász úrnak Rómába”:

„A fejedelem s haza körül hervadatlan érdemeket szerzett elhunyt honfiak emlékét megörökítendő, s bízva tisztelt uraságodnak úgy művészi tehetségeiben, mint meleg honfiúi érzelmeiben, óhajtásával vélek találkozni, midőn ezennel felszólítom miszerint ifj. Zrínyi Miklós, a dicső költő s hadvezér és Werbőczy István, a magyar jogászat megalapítójának életnagyságú mellszobrát a magyar nemzeti museum számára, s az 1869-iki évi államköltségvetésben a hazai művészet segélyezésére kirendelt javadalom terhére elkészíteni szíveskedjék – tájékozasul megjegyezvén, miszerint mindenekelőtt egy gipszminta eredeti nagyságban lészen hozzám beküldendő, mely elfogadhatónak találtatván, az egyenkint v. i. minden szoborért külön-külön ezennel biztosított egy ezer kétszáz (1200) oszt. ért. forint tiszteletdíj egy harmada, v. i. 400 frt. azonnal az

ezen minta szerint hibátlan, azaz minden eresedés, folt vagy repedéstől ment fehér carrarai márványból, még pedig egy darabból faragandó a mintának mindenben megfelelőn művésziesen alkotott márvány mellszobornak átadása és átvétele után a tiszteletdíj másik kétharmada, azaz 800 frt. fog tisztelt uraságodnak kiutalványoztatni.”

A megrendelésben Eötvös azt is kikötötte, hogy miközben a szobrok sokszorosítási joga Izsót illeti,

„köteles leend mindazonáltal kíváncságra az eredeti nagyságban hibátlanul öntött tizenkét gipszpéldányt az előállítási áron, vagyis az öntés és anyag árának megtérítése mellett a magyar tudományos intézetek között leendő esetleges kiosztás végett rendelkezésem alá bocsátani.”³

Izsó a megbízást elfogadta, s római tartózkodását megszakítva, sietve hazatért. A Zrínyi-mellszobor gipszmintáját 1869. június elején küldte be bírálatra. A mű „kivitelre teljesen méltónak” találtatott, amit Eötvös 1869. június 14-i levelében igazolt vissza, elrendelve egyúttal a tiszteletdíj egyharmadának a kifizetését a művész számára.⁴ A végleges Zrínyi-büszttöt Izsó ezt követően faragta ki carrarai márványból, és a korabeli sajtó értesülése szerint 1869. december 17-e körül, a karácsony napjára kitűzött határidő előtt adta át a kultuszminisztériumnak.⁵ A művet ezt követően a Magyar Nemzeti Múzeum első emeleti díszlépcsőházában helyezték el, ahol a mai napig is látható.

1870 tavaszára a Zrínyi-mellszobor gipszmásolatai is elkészültek, Eötvös március 4-én arról értesítette Izsó Miklóst, hogy a m. kir. központi állampénztár utasított, hogy a 12 gipszmásolat és azok csomagolása ellenértékét, 285 forintot

³ WEISZ 1939: 57–58. A levél eredetije: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) R 277-1-6-b. No. 12.

⁴ Eötvös József levele Izsó Miklósnak, 1860. június 14. MNL OL R 277-1-6-b. No. 14. Lásd WEISZ 1939: 58. Werbőczy szobrának tervét azonban Eötvös nem fogadta el, mivel a beküldött gipszminta „sem a közkézen forgó arcképeknek, sem azon alaknak, melyben a történészek felfogása szerint birt, meg nem felel, sem azon jellem, mely Werbőczyé volt, sem az életkor, melyben működésének tetőpontján állott, kellően kifejezve nincs, szemmel az elérni kívánt célra elfogadhatónak s márványban kivitelre alkalmasnak nem találtatott.” Lásd WEISZ 1939: 58. Lásd még GODA 1993: 85 (108. sz.).

⁵ Lásd HADOBÁS 2020: 52.

fizessék ki számára.⁶ Ismereteink szerint e másolatok közül öt maradt fenn: kettő a Magyar Nemzeti Galériában, egy a zalaegerszegi Göcsej Múzeumban, egy a debreceni Református Könyvtár művészeti gyűjteményében található,⁷ egy pedig családi hagyatékként eladása során bukkant fel 2022 tavaszán, és ezt megvásároltuk.⁸

Az utóbbi, újabban előkerült példány indította el kutatásainkat, amely kezdetben a többi másolat fellelésére, az eredeti márványszobor és a gipszváltozatok viszonyára (eltérések, azonosságok) irányult. Izsó életművét tanulmányozva hamar világossá vált, hogy nemcsak egy Zrínyi-szobron dolgozott: a költő-hadvezér megformálását megelőzően, 1864–1865-ben Vay Miklós megbízására ő faragta szigetvári Zrínyi Miklósnak a bécsi Arzenál (ma: *Heeresgeschichtliches Museum*) úgynevezett Hadvezérek csarnokában (*Feldherrenhalle*) felállított egész alakos szobrát. 1870-ben Eötvös megbízta II. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona mellszobrának elkészítésével is, amelyet 1873-ra teljesített.⁹ Ez a műtárgy-együttes szükségessé tette a korabeli hazai emlékműszobrászat és a 19. század közepi Zrínyi-emlékezet kérdésének tárgyalását is.

TÖRTÉNETI MELLSZOBROK EGY MAGYAR „DICSCSARNOKBA” – EÖTVÖS JÓZSEF EMLÉKEZETPOLITIKAI TÖREKVÉSEI

Eötvös, mint levelében olvasható, Zrínyi (és Werbőczy) emlékének megörökítése céljából kérte föl Izsó Miklóst az életnagyságú mellszobor elkészítésére. Majd 1870 nyarán, ugyanezen céllal adott megbízást a művésznek Zrínyi Ilona és II. Rákóczi Ferenc hasonló méretű márványportréjára.¹⁰ A szabadságharc bukása és az önkényuralom évei után, az 1850-es évek végén „a politikai események által föl villanyozott közszellem [...] az emlékszoborban kereste a sok

⁶ Eötvös József levele Izsó Miklósnak, 1870. március 4. MNL OL R 277-1-6-b. No. 13. Lásd WEISZ 1939: 57–58.

⁷ GODA 1993: 83 (104. sz.).

⁸ A Facebook Marketplace fórumán kínált műtárgyra Hausner Zoltán hívta fel a figyelmünket, ezúton is köszönet érte! Ez a példány egy időszak kiállításán volt állítva a Nemzeti Közszerkeleti Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Kari Könyvtárában. NKE 2022: 24.

⁹ GODA 1993: 38, 84 (105–106. sz. II. Rákóczi Ferenc), 85 (107. sz. Zrínyi Ilona).

¹⁰ Eötvös József levele Izsó Miklósnak, Buda, 1870. július 28. MNL OL R 277-1-6-b. No. 46. Lásd WEISZ 1939: 64.

között az egyik eszközt, mellyel eszméjét kifejezésre juttatja” – írja a kortárs művészettörténész, Pasteiner Gyula.¹¹ A 19. század második fele az emlékszobrok korszaka, s amíg „a művelt országok közönsége – Pasteiner szerint – megkívánja az emlékszobrokat, s a szobrászok készségesen tesznek eleget az igényeknek”,¹² addig Magyarországon Eötvösnek 1846-ban arról kellett panaszkodnia, hogy „nem emlékezem, hogy dicső bajnokaink sírját valahol emlékkővel terheltük volna [...] Akár országgyűlésünk tanácskozástermeibe, akár fővárosunkba jöjünk, akár az ország határain járjunk végig [...] csak egyetlen egy emléket sem találunk.”¹³

A kiegyezés előtt Pest-Budán még csak egyetlen – a szó szoros értelmében vett – emlékmű állt: a Buda ostromakor Pestet lövő, majd ott elesett, gyűlölt osztrák Hentzi tábornoké a budai várban, s csupán néhány emlékszobor, mint például Berzsenyi Dánielé, Kazinczy Ferencé és Kisfaludy Károlyé a Múzeum-kertben. Ennek oka döntően a hazai mecenatúra elmaradottsága (pénztelenség), a megfelelő, képzett szobrászok hiánya volt, valamint hogy az önkényuralmi korszakban az osztrák kormányzás Magyarországon tiltotta a szoborállításokat, nehogy az avatási ünnepségek tüntetésekre adjanak alkalmat. Még Habsburg Józsefnádor Johann Halbig német szobrász alkotta szobrának felállítását is csak a kiegyezés után, 1869-re hagyta jóvá a király, bár a kész mű 1860 óta Pesten volt, báró Vay Miklós székesfehérvári Vörösmarty-szobrának felállítását pedig a királyi kancellária késleltette, veszélyesnek ítélve az emlékszentelést egy olyan költőnek, aki az 1848. évi magyar forradalom híve volt.¹⁴

1867-ben, a kiegyezést követően megalakult új magyar kormányban Eötvös elvállalta a vallás- és közoktatási tárca¹⁵ vezetését abban a reményben, hogy a kiegyezéssel lehetővé válik a hazai politikai viszonyok és intézmények gyökeres reformja, a társadalom különböző szerveződési formáinak kialakítása, aktivizálása.¹⁶ Miniszterként az Európához való felzárkózást a magyarországi kultúrviszonyok gyors fejlesztésével kívánta elérni. Meggyőződése volt, hogy a közművelődés, a közoktatás mellett a tudomány és a művészet is államszervező

¹¹ PASTEINER 1883: 196.

¹² PASTEINER 1883: 200. Lásd még KESERÜ 1985.

¹³ GRÁFIK 2013.

¹⁴ NAGY 2001; NAGY 2018: 428, 432.

¹⁵ A korabeli hivatalos elnevezésben és a sajtóban is mindkét forma (*vallás- és közoktatási miniszter*, illetve *vallás- és közoktatásügyi miniszter*) használatos volt.

¹⁶ SCHLETT 1987: 230–248.

erő, és az államnak tudomány- és kultúrpolitikai szerepe is van. Ezért kialakította az állami mecénatúra formáit: önálló tételt különített el az éves költségvetésében művészek támogatására, megrendelések, vásárlások, pályázatok kiírása céljából.¹⁷

A nemzeti közművelődés eötvösi programjának részét képezte a magyar történelmi emlékek ápolása, a történelmi személyek kultusza, az ehhez kapcsolódó emlékműszobrászat és történeti festészet ösztönzése. „A nemzet csak magát tiszteli meg, midőn nagy íróinak szobrokat emel; ha valaki, úgy az, ki hazáját egy nagy művel ajándékozta meg, méltó kortársainak s a jövőnek hátlájára” – írta 1861-ben.¹⁸ Minisztersége alatt több pályázatot írtak ki magyar emlékszobrok, emlékművek állítására. Ez az alkalmazottnak tekinthető emlékműszobrászat társadalmi eszméket és „közösségi akaratot” képviselt.¹⁹ Ehhez a magyar képzőművészet legjobbait igyekezett megnyerni. Eötvös korán felfigyelt Izsó szobrászi tehetségére, már 1861-ben próbált „valami jövedelmező munkát” szerezni számára.²⁰ Rá esett a választása 1869-ben is, amikor a Magyar Nemzeti Múzeum díszlépcsőháza nagyszabású történelmi falképciklusának tervezésével párhuzamosan²¹ reprezentatív múzeumi szoborpanteon létesítéséhez keresett alkotókat.²² Ez a szobrászati program Ferenczy Istvánnak az 1830-as években többször is megfogalmazott nemzeti emléksarnok (Széchenyi szavával: *üdv-elde*) tervéhez nyúlt vissza, aki a nevezetes magyar férfiak büsztjeit előbb önálló épületben, utóbb a felépült múzeum falai között javasolta fölállítani.²³ Pollack Mihály nagyszabású építészeti-ikonográfiai koncepciója alkalmassá tette a Nemzeti Múzeumot a neki szánt panteonszerepre, amelynek termei adtak otthont

¹⁷ LÁZÁR 1914; FELKAI 1979; KESERÜ 1985; HESSKY 2018.

¹⁸ A magyar írók helyzetéről. In EÖTVÖS 1975: 281.

¹⁹ LIBER 1934: 10.

²⁰ Eötvös József Izsó Miklósnak, Pest, 1861. december 14. In EÖTVÖS 1976: 343–344. Eötvös Izsó számára gróf Nákó Kálmán cs. és kir. kamarás és báró Sina Sándor bankár és nagybirtokos anyagi támogatását is kieszközölte.

²¹ Than Mór és Lotz Károly 1867-ben kapott megbízást a pesti múzeum lépcsőcsarnokának falképciklusa elkészítésére. PINTÉR 2009: 46; BOJTOS 2018: 516–517.

²² 1867-től Eötvös minisztériumának irányítása alá került a Nemzeti Múzeum és vele a Széchenyi Könyvtár. Eötvös kialakította az intézmény korszerű szervezetét, és az eredetileg alapítványi költségvetést beillesztette az állami költségvetésbe. Lásd FARKAS 1971.

²³ WALLENTÍNYI 1912: 282, 311; CIFKA 1978: 507; PORKOLÁB 2004: 100–101. Lásd még PORKOLÁB 2005; vö. RÉVÉSZ 2009: 116–117.

ekkoriban a magyar országgyűlés felsőháza üléseinek is, így a dicső bajnokok emléke aktuális üzenetet hordozott.²⁴

Amikor 1873 szeptemberében Izsó átadta II. Rákóczi Ferenc márványból kifaragott mellszobrát a Magyar Nemzeti Múzeumnak, Jókai lapja, *A Hon* így méltatta az akkor már elhunyt Eötvös törekvését:

„Hatodik darabja ez [...] ama történeti mellszobroknak, melyeket a magyar dicscsarnok (*Valhalla*) számára készíttetni megboldogult b. Eötvös miniszter kezdeményeze. Mária Terézia, Mátyás király és Pázmán Péter Engel által készíttettek; Zrínyi a költő, Pyrker László, II. Rákóczy Ferencz pedig Izsó által, kinek műtermében ugyancsak állami költségen b. Eötvös, Petőfi és Szalay már mintázott mellszobrai is nemsokára kidolgozás alá kerülnek; ugyancsak Izsónál rendeltetett meg Verbőczy és Zrínyi Ilona képmása is. Cultusminiszterünk e buzgósága fölött méltán örvendhet a nemzet.”²⁵

A „HALHATATLANSÁG KOSZORÚJA” – A ZRÍNYIEK EMLÉKEZETE A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN MAGYARORSZÁGON

A reformkori magyar elit saját politikai-irodalmi törekvései előzményeként tekintett Zrínyi Miklós (1620–1664) politikusi, államférfíui, költői és akkor még csak részben ismert prózaírói életművére.²⁶ Eötvös egyenesen reformprogramnak nevezte néhány elgondolását.²⁷ A 19. század első felében a szigetvári hősről és dédunokájáról, a költő-hadvezérről kiformalódott kép²⁸ az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc időszakában nemzeti, függetlenségi vonásokkal gazdagodott. A szabadságharc során hősi halált halt Vasvári Pál, a márciusi ifjak egyike *Zrínyi Miklós a költő* címmel 1847-ben írt életrajzában már az osztrák Habsburgokkal szembeállítva, a nemzeti függetlenség és a hazafiság harcos

²⁴ PINTÉR 2009: 18–19.

²⁵ Lásd HADOBÁS 2020: 74.

²⁶ Kazinczy Ferenc 1816-ban (1817-es évszámmal) két kötetben megjelent *Zrínyinek minden munkái* című kiadása ugyanis a költői művek mellett mindössze az *Afium* szövegét tartalmazta.

²⁷ R. VÁRKONYI (1987–1988): 131.

²⁸ HAUSNER 1988: 82–84; HAUSNER 1990; HAUSNER 1992; HERMANN 2017; BENE 2021: 33–62 (*A hagyomány felfedezése* című fejezet).

védelmében jelölte meg a Zrínyiek hivatását: „A Zrínyi név hontörténetünk lapjain a halhatatlanság koszorújával van körveve [...] a Zrínyiek családjának minden tagja hős szerepet viselt [...] És ne felejtjük, hogy a Zrínyiek nem csak hősök, hanem hazafiak is valának.”²⁹

Mindkét Zrínyi Miklós utóélete és értelmezése történetében fontos korszak volt az 1848–1849-es európai forradalmakat követő két évtized. Itthon új szövegkiadások jelentek meg, és ezzel együtt változott a megközelítés, a kontextus is. A hazai Zrínyi-hagyomány politikai jelentése az önkényuralom éveiben tovább erősödött. A romantikus, nemzeti függetlenségi szemlélet újabb lendületet kapott a Zrínyi prózai műveinek felfedezését követő interpretációkban. A Zrínyi-próza kiadására 1853-ban már eleve a nemzeti ellenállás jegyében került sor. Kazinczy Gábor az Újabb Nemzeti Könyvtár sorozatban általa sajtó alá rendezett *Zerinvári gróf Zrínyi Miklós összes munkáit* a nemzeti elnyomás elleni tiltakozásnak szánta csakúgy, mint ekkoriban tervezett történeti évkönyvét.³⁰

A Kazinczy Gábor-féle kiadásban³¹ feltárult teljes prózai életművet, az *Afium* mellett a *Vitéz hadnagy*, a *Mátyás-elmélkedések* és a *Tábori kis trakta* frissen napvilágra került szövegét Toldy Ferenc már az 1850-es évek közepén beillesztette a nemzeti irodalom kánonjába,³² majd 1864-ben Salamon Ferenc jóvoltából megszületett a Zrínyi és a császári hadvezér, Raimondo Montecuccoli ellentétét középpontba állító nemzeti-romantikus Zrínyi-értelmezés paradigmatisztikus tétele, amely szerint a magyar hadvezér „új hadrendszert dolgozott ki s iparkodott életbe

²⁹ FEKETE 1956: 36. Vö. HAUSNER 2016: 350–352; HERMANN 2017: 145–146. A Habsburgokkal szembeni függetlenségi narratívába az 1840-es években szigetvári Zrínyi Miklós alakja is bekerült. 1846-ban jelent meg Garay János *Zrínyi Miklós Szigetnél* című verse az *Életképek* című lapban, amely az idegen (Habsburg) elnyomók elleni harc jelképévé emelte Zrínyit. TÓTH 1966: 330. 1848. szeptemberben pedig a Perczel Mór által toborzott szabads csapat a Zrínyi nevet vette fel. A toborzóplakáton szigetvári Zrínyi Miklós képével, „Für Vaterland und Freiheit” jelszóval hívták a haza védelmére a bécsi és a pesti magyar fiatalokat. Jelképes, hogy a Zrínyi szabads csapat első sikereit a Muraköz megszállásában aratta, és októberben elfoglalta Csáktornyát, ahol Perczel főhadiszállását is tartotta.

³⁰ Kazinczy Gábor levele Torma Károlyhoz, [1850 k.] december 30.: „Akarom, hogy a tények beszéljenek... Főgondom tehát az egykorú tények egybegyűjtését tárgyazza, bármilyen alakban és nyelvben. A mostani kormányi eljárás ignorálja a múltat, s ezáltal sok rejtelemről leveszi a zárt. Néró felégette Rómát, s fényesebb alakban kelt ki hamvából.” Egyetemi Könyvtár Kézirattár, H 94. Kazinczy Gábor leveleinek másolatai. 36. Lásd HAUSNER 2016: 352.

³¹ A Kazinczy Gábor – Toldy Ferenc-féle kiadásáról lásd BENE 2021: 66–68.

³² TOLDY 1985: 27–39. Ez a gyűjtemény először 1856-ban jelent meg Pesten. Lásd még TOLDY 1867: 209–211.

léptetni [...] Zrínyi mint stratégiai újjító nevezetes tünemény a maga korában, s elméleti ellentéte Montecuccolinak”.³³

A kor magyar történetíróinak Salamont követően született munkái a költő, politikus és katona Zrínyi Miklós helyét a nemzeti függetlenségi hagyomány képviselői, Bocskai, Bethlen, Thököly és II. Rákóczi Ferenc között jelölték ki.³⁴ Az ekkor kialakuló kánonban a költő Zrínyi a „heroikus, pátoszos nemzeti bárd”³⁵ szerepet kapta. A Zrínyi család más tagjairól, az első Zrínyiekről és Zrínyi Ilonáról is a kiegyezés környékén születtek meg az első történelmi életrajzok Salamon Ferenc és Horváth Mihály tollából.³⁶ A történetírás mellett a magyar íróknak is fontos szerepe volt a Zrínyi-hagyomány alakításában. Zrínyi költői teljesítményének úttörő értelmezése, Arany János *Zrínyi és Tasso* című székfoglaló előadása a Magyar Tudományos Akadémián 1859-ben hangzott el, s aligha véletlen, hogy Salamon Ferenc – aki Nagykőrösön Arany tanártársa volt – első Zrínyi-dolgozatai is a költőről jelentek meg, az Arany által szerkesztett *Koszorú* című lapban.³⁷ Jókai Mór pedig *A szigetvári vértanú* címmel írt, a Nemzeti Színházban 1860-ban hatalmas sikerrel bemutatott drámájával járult hozzá szigetvári Zrínyi nemzeti, Habsburg-ellenes áértelmezéséhez. Ennek a darabnak a díszelőadásával ünnepelték 1866. szeptember 7-én a szigetvári hősök halálának 300. évfordulóját is.³⁸

³³ SALAMON 1864a: 256. Vö. HAUSNER 2017.

³⁴ SZALAY 1857: 68–69; PAULER 1867. Vö. HAUSNER [2013]: 118–119.

³⁵ Bene Sándor kifejezése: BENE 2021: 91.

³⁶ SALAMON 1865; HORVÁTH 1869. Salamon szigetvári Zrínyiről vallott eszményítő felfogását a 19. század utolsó harmadában Sebestyén Gyula már élesen bírálta: „Zrínyi tetteinek sokszor oly indító okokat tulajdonít, melyek a vannak meg nem felelhetnek s oly tehetségeket és képességeket ruház hőséire, a melyekkel egyáltalában nem ékeskedett... Zrínyi hibáira minden alkalommal az egész osztály és társadalom romlottságának köpenyét borítja [...] A másik tévedés, a mely Salamon felfogásából ered, az, hogy Zrínyi hadvezéri tehetségét és érdemeit – mert egyéb érdemeiről egyáltalában nem is lehet szó – nagyítva adja elő.” SEBESTYÉN 1896: 130–132.

³⁷ SALAMON 1863. Salamon a *Koszorú* következő évi tavaszi számaiban három folytatásban közölte *Zrínyi Miklós ifjúsága* című tanulmányát is. SALAMON 1864b. Ehhez Arany az alábbi glosszát fűzte: „[Salamon] a Zrínyi nemzetség történeti monographiáját megírandó, évek óta nyomozza a Zrínyiekkal s azok elődjeivel a Brebiri grófokkal kapcsolatos országrészek történelmeit.” KERESZTURY 1963: 147.

³⁸ KOVÁCS 2017: 465–466.

A Zrínyiek magyarországi emlékezetének fentebb bemutatott változásai a képzőművészeti ábrázolásokra is rányomták bélyegüket.³⁹ Az osztrák elnyomás elleni tiltakozásul Madarász Viktor 1856-ban készítette el a Habsburg-uralkodó ellen lázadó és kivégzett Zrínyi Péter életfogytiglani börtönre ítélte fiát, Zrínyi Jánost ábrázoló alkotását *Az utolsó Zrínyi* címmel, majd megfestette a költő Zrínyi portréját, és 1859-ben a *Zrínyi Ilona a vizsgálóbíró előtt* című festményét, 1864-ben pedig történelmi tárgyú műveinek egyik legkiemelkedőbb kompozícióját, a bécsújhelyi börtönben kivégzésük előtt egymástól búcsúzó *Zrínyi és Frangepánt*. Keleti Gusztáv az 1860-as években a költő halálának romantikus történeti jelenetét rajzolta le, és tette át litográfiába.⁴⁰ Ennek sokszorosított változata jelent meg a Magyar Képzőművészeti Társulat 1866. évi emléklapjaként.⁴¹ Székely Bertalan szintén 1862–1865 között festette meg *Zrínyi kirohanása* című olajfestményének első, még meglehetősen homályos vázlatát.⁴²

A kiegyezés körüli időre az állami kultúrpolitika hatékony támogatásával a Zrínyiek elfoglalták helyüket a magyarság legjelesebbjeinek panteonjában, s az állami történeti reprezentációban is szerepet kaptak.

SZIGETVÁRI ZRÍNYI MIKLÓS BÉCSI SZOBRA – A ZRÍNYIEK BIRODALMI EMLÉKEZETE

Az 1848-as forradalmak utáni évtizedekben a Zrínyiek az osztrák–német (és a horvát) nemzettudatban is kiemelt fontosságra emelkedtek. Szigetvári Zrínyi Miklóst a Habsburg Birodalom hivatalos köreiben, a *Gesammtmonarchie* ideológiája jegyében a 19. század elejétől a *berühmte österreicherek* között tartották nyilván,⁴³

³⁹ KESERÜ 2000: 4–7.

⁴⁰ SZABÓ–SZÉPHELYI 1981: II. Katalógus 120. sz. (Keleti Gusztáv: *Zrínyi a költő halála*).

⁴¹ TÜSKÉS [2021]: 244.

⁴² SZABÓ–SZÉPHELYI 1981: II. Katalógus 155. sz. (Székely Bertalan: *Zrínyi kirohanása*, vázlat).

⁴³ Joseph Freiherr von Hormayr az összbírodalmi szemlélet vezéralakja az *Österreichischer Plutarch* Bécsben, 1807-ben megjelent kötetében *Niclas Graf von Zrini* címmel tett közzé egy német nyelvű szigeti Zrínyi-életrajzot a „berühmte österreicherek” között (91–108). KOVÁCS 2017: 433–450, 461. Hormayrról lásd KUNCZER [é. n.]; S. VARGA 2005: 164–166; 200–207. Döbrentei Gábor Kazinczy Ferencnek írott 1811. május 20-i levelében fel is habozott amiatt, hogy Hormayr a *Plutarch*-ban Hunyadi, Zrínyit és Pázmányt ausztriaiak nevezi. „Ha Virág [Benedek], Kis [János], Kazinczy meghalnak, berühmte Oesterreicherok lesznek-e?” – tette fel a kérdést. KAZINCZY 1898: 534. Hormayr munkáját felhasználva készítette el Kazinczy

és a kereszténység és az uralkodóház bajnokaként kultusza az osztrák főúri és a bécsi udvari reprezentációban is helyet kapott. Jól mutatja ezt, hogy Joseph Pargfrieder osztrák udvari hadiszállító alsó-ausztriai wetzdorfi kastélyában (Kleinwetzdorf, utóbb Heldenberg) 1849-ben létrehozott hősi emlékművéhez kapcsolódó Helden-Allee-jában a Habsburg-uralkodók, hadvezérek és katonák öntött horganyból készült szobrai között felállította szigetvári Zrínyi Miklós büsztjét is.⁴⁴ Majd amikor I. Ferenc József császár 1863. február 28-án udvari hadimúzeum felállítását rendelte el,⁴⁵ s felsorolta azon Habsburg-uralkodók, hercegek és hadvezérek nevét, akiknek emlékezetére ott szobrot kell állítani, a névsorban szerepelt szigetvári Zrínyi Miklós is.⁴⁶

A Habsburg-uralkodóház hatalmi pozícióját megteremtő, dicsőségét haditetteikkel növelő birodalmi hősök⁴⁷ emlékműveinek elkészítését és felállítását hivatalosan 1864-ben rendelték meg az új bécsi múzeum számára. 1865 és 1877 között 60 szobor készült, egységes méretben (186 cm), kivétel nélkül carrarai márványból. Elhelyezésük az időközben kialakított Hadvezérek csarnokában alapvetően kronológiai szempontokon alapult, az időrendi elvet azonban néha felülírták a hírnév vagy a társadalmi státusz alapján. Több szobrot a csarnok 12 oszlopa köré csoportosítva, néhányat pedig a terem kijáratától balra és jobbra állítottak fel.⁴⁸

Ferenc a maga szigetvári Zrínyi Miklós-életrajzát a *Hébe* zsebkönyvkiadója, Igaz Sámuel felkérésére. KAZINCZY 1825. Kazinczy biográfiája visszahelyezte Zrínyit a magyar történelembe, és magyar nemzeti hősként ábrázolta. Vö. HAUSNER 1992; BENE 2021: 52–54.

⁴⁴ MADER–MADER 2008. Vö. HAUSNER 2016: 360.

⁴⁵ ALLMAYER-BECK 1981: 23–24.

⁴⁶ Szigetvári Zrínyi Miklósnak volt porosz–német recepciója is, amely a Habsburgoktól független, a *Gesammtmonarchie* ideológiájával szemben a napóleoni háborúk új német nacionalizmusát fejezte ki. Ennek kifejezője volt Theodor Körner *Zriny* című, Lipcsében 1814-ben megjelent drámája. KOVÁCS 2017: 460–462. Ezt kifogásolta Kölcsy Ferenc híres Körner-recenziója is: „Körner Zrínyije, kedves barátom, német Zrínyi...” KÖLCSEY 1886. Vö. BENE 2021: 56–62. Ehhez a porosz–német vonulathoz tartozott H. C. Gottlob Stier német történész és filológus is, aki a Porosz Királysághoz tartozó Colbergben 1866-ban német fordításban megjelentette Zrínyi *Szigeti beszédelem* című művét: STIER 1866.

⁴⁷ A Feldherrenhalle szobrainak az állami reprezentációban és az osztrák identitás kialakításában játszott szerepéről lásd RIESENFELLNER 1998.

⁴⁸ STROBL 1961: 72–73. A 60 szobor listája – online: <https://hgm.at/museum/standorte-und-aussenstellen/das-haupthaus/feldherrenhalle>. Lásd még TELESKO 2006: 393–416, kk. 415.

A szobrokat 31 különböző alkotó készítette. Erre a munkára helyi mestereket kértek fel, közöttük a Bécsben saját szobrászműhelyt működtető Vay Miklós bárót. Vay megbízása három szobor elkészítésére szólt. Az *Ország Tükre* című budapesti képes közlöny 1865. július 13-án megjelent tárcája szerint:

„Azon három magyar tábornok életnagyságú márványszobra közöl pedig, melyekre [Vay] ö Felségétől egyenes megrendelést vett az Arzenál díszcsarnoka számára, Zrínyi Miklósé a napokban készült el teljesen, Pálffy gipszmintája szintén be van végezve, Krayé munka alatt. E márványszobrok technikai kivitelében Izsó Miklós nyújt segédkezet a szobrász-bárónak.”⁴⁹

Az ekkoriban megrendelés és fix jövedelem híján nélkülöző Izsót⁵⁰ Vay rendszeresen foglalkoztatta bécsi szobrászműhelyében.⁵¹ A főként bronzszobrokat készítő Vay a márványfaragásban köztudottan virtuóz Izsót kérte föl a Zrínyi-szobor kidolgozására éppúgy, mint Kray Pál táborszernagy szobra kifaragására.⁵²

A Feldherrenhalléban 1865-ben Ferenc József császár anyagi támogatásával felállított Zrínyi-szobrot⁵³ ugyanazok az egyszerű formák, egyenes, alig redőzött ruhaviselet, visszafogott mozdulatok jellemzik, mint Vay legtöbb emlékművét.⁵⁴ Zrínyi hosszú haja a vállára omlik, egyenes orra alatt kissé fölfelé kunkorodó bajuszt visel. Bal kezével az oldalán függő szablya markolatát fogja. Egy gombbal összefogott, galléros, virágos szövésű ujjatlan kaftánja alatt zsinóros

⁴⁹ Lásd HADOBÁS 2020: 30. Vay Miklós valóban három statuát készített a Hősök csarnokába, de a harmadik nem Pálffy Jánosé (azt ugyanis Johann Preleuthner osztrák szobrász faragta), hanem Joseph Jelačić szobra. Online: <https://hgm.at/museum/standorte-und-aussenstellen/das-haupthaus/feldherrenhalle>

⁵⁰ WEISZ 1939: 40–42.

⁵¹ RADÁCSI 1886: 14–22; NAGY 2001.

⁵² A Kray szoborral kapcsolatban Vay Miklós levelei Izsó Miklósnak Bécsből, 1865. szeptember 9., 30., 1867. szeptember 19. No. 135., 136., 139. MNL OL R 277-1-6-b. Vö. WEISZ 1939: 42; GODA 1993: 38; TÜSKÉS 2022: 244.

⁵³ A szobroknak csak a fele kapott állami támogatást. A fennmaradók elkészítését magánszponzorok finanszírozták, akik közül többen az ábrázolt személyiségek leszármazottai voltak. Online: <https://hgm.at/museum/standorte-und-aussenstellen/das-haupthaus/feldherrenhalle>. A Zrínyi-szobor talapzatán a felírás tanúskodik a császári támogatásról: „Kaiser Franz Joseph I.”

⁵⁴ Annak ellenére, hogy a kora historizmus legképzettebb szobrásza volt, alakjait nem tudta kellő fantáziával variálni, azonos sablon szerint készültek. NAGY 2001: 210–211.

2.2. kép. A Feldherrenhalle Zrínyi-szobra
Forrás: szerzői felvétel

dolmány látszik. Két karján láncing, lábán rövid szárú cipő. Jobb lábával levert török félholdas hadi jelvényen tapos (2.2. kép).

Zrínyi bécsi egész alakos márványemléke esetében a formánál sokkal izgalmasabb kérdés az ikonográfiai minta. A Hadvezérek csarnokában a szobor fölött olvasható felírás: „Graf N. Zrinyi/1518–1566”.⁵⁵ A beállítás és a viselet többé-kevésbé Dominicus Custos augsburgi mester 1601-ben rézbe metszett egész alakos Zrínyi-képét követi, amely a II. Habsburg Ferdinánd tiroli főherceg által létrehozott ambrasi gyűjteményről 1601-ben megjelent, gazdagon illusztrált albumban látott napvilágot (Jacob Schrenk von Notzingen: *Augustissimorum Imperatorum verissimae Imagines in celebri Ambrosiana arcis armamentario*. Innsbruck, 1601).⁵⁶ A fej azonban nem a Custos-féle szigetvári Zrínyi, hanem dédunokája,

⁵⁵ CENNERNÉ WILHELMB 1997: 140 (D88 sz.).

⁵⁶ CENNERNÉ WILHELMB 1997: 60 (A43 sz.). Custosnál Zrínyi bal lábbal lép ki, s a kilépő láb mellett a szigeti hős szisakját ábrázolta a művész (amely a család adományaként az ambrasi Habsburg-fegyvergyűjteménybe került, díszszabályjával együtt), jobbjaiban fokost tart. Bal keze szabályja markolatát szorítja. A szobor Zrínyi jobb lábbal lép ki, bal keze a szablya keresztvása alatt a hüvelyt markolja, jobbjá szabadon, teste mellett függ.

2.3. kép. Domenicus Custos (a) és az ismeretlen olasz metsző (b) Zrínyi-metszete

Forrás: MNM TKcs 9621 és Österreichische Nationalbibliothek,
Porträtsammlung-Bildsarchiv, Feldherren, Bécs

a költő-hadvezér vonásait hordozza! Zrínyi magyar ikonográfusa szerint a képmás Elias Widemannak a költőről 1652-ben készült rézmetszete és Johann Hoffmann nürnbergi metsző 17. századi lovasképe alapján készült,⁵⁷ valójában a márványba faragott arc formája és a haj, valamint a bajusz inkább egy ismeretlen olasz mester 17. századi rézmetszetét idézi – ennek egyik példányát a bécsi Nemzeti Könyvtár (Österreichische Nationalbibliothek) hadvezérképmásai között (Porträtsammlung-Bildsarchiv, Feldherren) őrizték és őrzik ma is⁵⁸ (2.3. kép).

Nem tudjuk, hogy ez a tévesztés (?) hogyan történhetett. Mivel a megbízást Vay kapta, feltehetően a szobor tervét, mintáját ő készítette el. Talán a Zrínyi-ábrázolások körüli korabeli ikonográfiai bizonytalanság áldozata lett, akárcsak az 1820-as években Kazinczy Ferenc vagy a neves bécsi udvari festő, Peter Krafft.⁵⁹

⁵⁷ CENNERNÉ WILHELMB 1997: 109 (D13 sz. – Wideman); 118 (D34 sz. – Hoffmann).

⁵⁸ A metszet felirata: „D. Nicolò Conte di Zerin / Conte Nicolò Zrino”. CENNERNÉ WILHELMB 1997: 129 (D63 sz.).

⁵⁹ Kazinczynak a *Hébe* zsebkönyvben közzétett, már említett szigetvári Zrínyi-életrajzához a kiadó, Igaz Sámuel három rézmetszetet is rendelt: egy kihajtható Szigetvár-metszetet,

A Custos-féle ábrázolás kétségtelen hatása miatt valószínűbbnek tartjuk, hogy Vay Miklós, aki 1849-ben a Batthyány-kormány külügyminiszterének, Batthyány Kázmérnak a titkáráként szolgált, és akinek apját, II. Miklóst az 1848–1849-es szabadságharcban játszott szerepe miatt meghurcolták, és bebörtönözték,⁶⁰ szándékosan csempészte be az ekkorra már a magyarság körében a nemzeti eszme és identitás jelképévé emelt dédunoka, a Habsburg-uralkodó elleni felségárulásért és fegyveres felkelésért kivégzett Zrínyi Péter testvérének portréját a birodalom hősei közé.⁶¹

IZSÓ ZRÍNYI-SZOBRAI

Izsó az első állami megrendelések között a Zrínyi család három tagjának márványportréjára kapott megbízást Eötvös József kultuszminisztertől. A benyújtott gipszminták elbírálása során Eötvös a Zrínyi- és a Werbőczy-szoborral kapcsolatos elvárások főbb szempontjait is megnevezte: a történelmi hűség – ez alatt értve a működésük tetőpontján elért életkort, az ismert arcképeknek való megfelelést – és a művészi felfogás, a történészek által megrajzolt jellemet,

a Zrínyiek címerét – ezek feliratuk szerint a Trentsensky kőmetsző intézetben készültek – és a főcímlap elé a szigetvári hősök mellképét a Bécsben dolgozó Berkovetz Józseftől. CENNERNÉ WILHELMB 1997: 121 (D42. sz.). Utóbbihoz a Festetics család tulajdonában lévő 19. századi festményről Karl Rahl bécsi metsző által sokszorosított metszetet használták föl, csak hogy az nem a szigetvári, hanem a költő Zrínyit ábrázolta. Kazinczy már csak kinyomtatás után kapta meg a zsebkönyvet, élén a szigetvárinak titulált, valójában a költőt ábrázoló metszettel, és „csaknem lerogyott ijedtében” a tévedés láttán. Kazinczy Ferenc levele Csery Miklósnak, Széphalom, 1824. december 11. KAZINCZY 1910: 4423. sz. 245. Ugyanezt a Rahl-féle metszetet használta föl Krafft is *Zrínyi kirohanása* című híres képének festésekor 1824-ben, s csak Kazinczy Ferenc figyelme és kitartó levelezése mentette meg a művészt a csúnya történelmi tévesztéstől. „Zrínyi Miklóst adja ugyan, de nem aki Szigetnél, hanem aki a kursaneci erdőben veszett, nem a nagy hőst, hanem a nagy hős unokájának fiát, a bánt, az Aranygyapjast, a poétát...” Kazinczy Ferenc levele József nádornak, Széphalom, 1824. október 10. Krafft. KAZINCZY 1910: 4404. sz. 216. Kazinczy ez ügyben a festőnek, Peter Krafftnak is írt 1824. december 17-én (KAZINCZY 1910: 4430. sz. 247.), aminek eredményeként a kirohanó Zrínyi-nek Krafft szakállt festett. Vö. ESZTEGÁR 1905; GALAVICS 1981; LACZHÁZI 1999.

⁶⁰ RADÁCSI 1886: 14–22; NAGY 2001: 210–211.

⁶¹ A Feldherrenhallében alig néhány méterre Zrínyitől áll legnagyobb ellenfelének, a császári hadvezér Raimondo Montecuccolinak a márványszobra. HAUSNER 2016: 360.

törekvéseket tükröző ábrázolás.⁶² A követelmények a korszaknak a portré- és emlékszoberasztatról vallott felfogását tükrözték, amelynek középpontjában a romantikus egyénítés és a klasszicista általánosítás ötvözése, a hasonlóság és az eszményítés együttes megvalósítása állt, amit legrészletesebben Arany János *Koszorú* című lapjában fejtett ki Ormós Zsigmond:

„A szobornál szintűgy, mint az arcképnél két dolog mindenen felett szükséges: a felfogás és a hasonlatosság. A felfogás alapja a fantázia s így eszményi [...] A hasonlatosság, mely egy tárgynak több tulajdonában más tárggyal egybehangzását jelenti, a művészet realiztikus oldalának mondható.”⁶³

Izsó Zrínyi (és utóbb II. Rákóczi Ferenc) megformálásakor igyekezett ezeknek az elvárásoknak megfelelni. Rómából hazatérve első lépésként az ismert Zrínyi-arcképeket tanulmányozta. Alig egy héttel a felkérést követően a „Széchenyi-Országos [sic!] Könyvtárból három hónapi műhasználatul kölcsönvett három darab” arcképet Zrínyi Miklósról.⁶⁴ Ekkor kiállított térítvénye szerint egy német nyelvű nyomtatvány „Grav Niclas von Zeri[n] Generaliss. [in] Ungarn” feliratú rézmetszetét,⁶⁵ Franciscus van der Steen Jan de Herdt nyomán 1670-ben készült rézmetszetét, amely eredetileg Galeazzo Gualdo Priorato I. Lipót életrajzának 2. kötetében látott napvilágot,⁶⁶ és Jacob Sandrart 1663–1664-ben megjelent lovas képmását Zrínyiről.⁶⁷

⁶² Eötvös József levele Izsó Miklósnak, 1860. június 14. MNL OL R 277-1-6-b. No. 14. Lásd WEISZ 1939: 58.

⁶³ KESERŰ 1982: 38–39. Már Kölcsey Ferenc Körner-bírálatában is központi helyet kapott a közönséges és a különös viszonya, igaz, a drámai karakterekre vonatkoztatva: „A drámaköltőnek nagy mestersége abban áll, hogy ezen hasonlítást a különbféleségben jól eltalálja, mert ha csak személyes különbségeket vett célba, úgy megkülönböztette ugyan személyeit a sokaságtól, de személyeiben a nemzetet és a kort a nemzetek és korok sokaságától meg nem választotta.” KÖLCSEY 1886: 168.

⁶⁴ Izsó Miklós térítvénye az Országos Széchenyi Könyvtárnak, Pest, 1869. február 25. SOÓS 1958: 64. sz. 83.

⁶⁵ Ismeretlen mester rézmetszete 1664-ből. Eredetileg megjelent a *Historischer Lorbeer Krantz Der Christlichen Rittersleute* című nürnbergi kiadvány 140–141. lapja között. CENNERNÉ WILHELMB 1997: 111 (D15 sz.). Elias Wideman 1652-ben készült rézmetszetének kicsinyített változata babékoszorús keretben.

⁶⁶ CENNERNÉ WILHELMB 1997: 135–136 (D78 sz.).

⁶⁷ CENNERNÉ WILHELMB 1997: 132 (D70 sz.).

A német nyelvű nyomtatvány Zrínyi képe, Elias Wideman 1652-ben megjelent metszetének kicsinyített változata, babérkoszorús keretben. Wideman 1652-es portréja az egyik legjobban elterjedt, legtöbbet felhasznált ábrázolása volt a költő-hadvezérnek századokon át. Ennek egy Rohn Alajos és Grund Ede pesti műhelyében készült könyomatos változata került például az Arany János-féle *Koszorú* 1863. évi mellékletébe Salamon Ferenc *Zrínyi a költő* című tanulmánya kísérőjéül.⁶⁸ Ez is járhatott Izsó kezében, amit a beállítás, a gallér, a jobb vállon átvetett szij és a bal vállon látható prém egyezése valószínűsít. A *Koszorú*-ban megjelent Wideman-arckép körül kisebb vita is kibontakozott Arany és Toldy Ferenc között, mivel Arany a képhez fűzött glosszában kételyének adott hangot a Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc 1853-as Zrínyi-kiadásának élén található Zrínyi-portréval kapcsolatban:

„Kik a nagy hadvezér s költőnek a Nemzeti Könyvtárban megjelent arcképét összehasonlítják ezzel, csudálkozni fognak, hogy az alatt is Widemann neve áll (1646-ki kelettel), mint a miénk alatt... Kerestünk Widemann-féle arcképet 1646-ról, de nem találtunk. Ellenben megkaptuk Widemann képgyűjteményét 1652-ről [...] A Nemzeti Könyvtár [sorozat]ban látható Zrínyi-kép eredetijét pedig – egy visszasztító bárgyú arcot – az Ortelius Redivivus képei között ismertük fel.”⁶⁹

Toldy nyílt levélben tisztázta a tévedést, s a *Koszorú* következő évfolyamában Arany helyesbítette álláspontját, és közölte Wideman 1646. évi rézmetszetének könyomatos változatát.⁷⁰ Wideman Zrínyi-portréi mindenesetre nagy nyilvánosságot kaptak ebben az időben, miután részévé lettek az 1860-as évek legjelentősebb írói arcképcsarnokának, a főként kortárs írók arcmaisait tartalmazó *Magyar költők arcképei* című válogatásnak⁷¹ (2.4. kép).

A Zrínyi-ábrázolások ismeretében Izsó nagy lendülettel fogott munkához, s a *Fővárosi Lapok* már április 18-án arról számolt be, hogy:

⁶⁸ CENNERNÉ WILHELMB 1997: 113–114 (D23 sz.).

⁶⁹ ARANY 1963: 102.

⁷⁰ ARANY 1963: 107, 450. A *Koszorú* 1864. évi 8. számának mellékletében megjelent Zrínyi-kép: CENNERNÉ WILHELMB 1997: 108–109 (D10 sz.).

⁷¹ Ez is Arany János közreműködésével, a *Koszorú* íróportréinak mellékleteként jelent meg. GERSZI 1960: 195; RÉVÉSZ 2009: 113, 120.

2.4. kép. Zrínyi Miklós, Rohn–Grund kőrajza Wideman után
Forrás: Koszorú 1863 melléklet

„Izsó Miklós, ki nem rég tért meg olaszországi útjából, ismét két mellszobron dolgozik. Az egyik hazánk egyik legnagyobb emberét: Verböczy Istvánt, Magyarország törvénytudó nádorát, a másik Zrínyi a költőt ábrázolja. Mindkét alakon szembeötlőleg észrevehető az újabb tanulmány, melyet a művész Olaszországban szerzett. Zrínyi Miklós nemes vonásai, melyekből annyi élet sugárzik, mintha a nemes költőt látnók magunk előtt, s Verböczy István magas, nyílt homloka, értelmet kifejező arca elárulják azonnal a sokat haladt szobrászt.”⁷² (2.5. kép)

A hitelesség követelményének Izsó tehát eleget tett azzal, hogy Zrínyi carrarai márványból kifaragott arca Elias Wideman 1652. évi rézmetszetének vonásait kapta. Az alakot szembefordította, az eszményítést, a „nemes vonásokat”, a kissé megemelt, büszke fejtartással, a távolba néző szemekkel, az erőteljes, ívelt szemöldökkel és a magas homlokkal érte el. A „nemzeti karakter” hangsúlyozása egy alig fél méter (54 cm) magas mellszobron azonban nehezen

⁷² Lásd HADOBÁS 2020: 50.

2.5. kép. Izsó Miklós: Zrínyi a költő, márványbüszt

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum

megoldható művészi feladat volt. Ormós Zsigmond, egyik első műtörténeti írónk a nemzeti jellegről ez idő tájt írott munkáiban a nyelv, a zene, az életmód mellett a magyar viselet gazdag formavilágát, „zsinóros szép sújtásozásunkat, eredeti szabású szüregallérainkat, ízletes kalapjaink domborodásait” ajánlotta a művészek figyelmébe.⁷³ Izsó a régiség egyik legjelentősebb magyar hőrszát szintén jellegzetes, magyar szabású nemzeti viseletben jelenítette meg: a Wideman rézmetszetén ábrázolt, testhez álló, felálló gallérú egyszerű, pitykés szövetszörményt kiegészítette a plasztikusan ábrázolt kacagánnyal.⁷⁴ Az Izsóra

⁷³ KESERŰ 1985: 154.

⁷⁴ A korabeli ízlést jelzi a Széchenyi-szobor 1865-ben meghirdetett pályázati kiírása is – ezen a pályázaton Izsó is indult: „Ábrázolja Széchenyi István grófot 30-50 közötti tevékeny férfikorából, hajadon fővel, magyar szabású nemzeti viseletben.” Ormós Zsigmond a fedetlen főről másutt azt írta: „A fedetlen fő, azáltal, hogy a homlokot és szemet szabadon hagyja, látni engedi a főnek legkifejezettebb részeit, s növeli az alak nemes magasztosságát.” Mindkettőt idézi KESERŰ 1982: 38; KESERŰ 1988. Ugyanakkor már Kölcsey is figyelmeztetett 1826-ban írt Körner-recenziójában, hogy „mente és görbe kard, várfal, török vérontás és halál nem tesznek még magyart...” KÖLCSEY 1886: 166.

jellemző virtuóz vésőhasználat a hajfürtök, a dolmány nagy gonddal faragott gombjai és az állatprém megformálásában mutatkozik.⁷⁵

A korabeli műkritika elismeréssel méltatta Zrínyi ideálportréját. A *Vasárnapi Ujság* szerint:

„[M]ost, midőn a mű, karrarai márványban, készen van, s a művésze által fölfedezett szép erdélyi márványból készült piedestálján áll, elmondhatjuk róla, hogy a legszebb s legművészibb szobormű, mely eddigelő magyar véső alól kikerült. Zrínyi a költőnek két vagy három, egymástól lényegesen különböző arcképe maradt fenn; ezek közül kettő a költő életében s természet után véve. A közönségesen ismertebb és elterjedtebb, mely Marsalko [János] által mell-szoborban is kidolgozva s gipszöntvényekben ismeretes, fiatalabb kori; a másik, melyet először Arany János *Koszorúja* adott volt műmellékletül 1863-ban, későbbi. Ez utóbbi, nagy lélek és nagy s viharos küzdelmek s szenvedélyek tüköre az, mely a szobrász művének alapul szolgált, bár a többi képekkel való összevetésben s a legjellemzőbb arckép előállításában a lehető leglelkiismeretesb volt. S valóban, Zrínyi a költő egészen képzeletünk előtt áll e szoborban, melyet a miniszter a márványról sikerült gipsz-öntvényekben is sokasítottatott, hogy vele több közintézetet megajándékozhasson, s melynek rajzát ma mi is bemutatjuk olvasóinknak: kettős czéllal, – hogy a szoborra, művészetünk e legújabb kitünő termékére fordítsuk a figyelmet, s hogy a nagy költő, hadvezér és államférfi emlékét is felujtsuk.”⁷⁶

Vitatható, s több művészettörténész vitatta is,⁷⁷ hogy Izsó műve „nagy lélek és nagy s viharos küzdelmek s szenvedélyek tüköre” lenne, de abban igaza van a korabeli tudósítónak, hogy szobra máig meghatározza Zrínyi karakteréről alkotott elképzeléseinket.

⁷⁵ Magyar Nemzeti Múzeum, lt. sz. nélkül. A szobor piedesztálján, hátul a jelzés: „K: Izsó 1869”.

⁷⁶ Lásd HADOBÁS 2020: 55–56.

⁷⁷ Weisz Anna egyenesen üres, kifejezésten arcról ír, amelynek „elnagyolt, nyers formái nélkülöznek minden finomságot [...] egyedül a ruházattal, a nyakba vetett bőrrrel igyekezik hatást elérni, mely törekvés inkább a hadvezérnek, mint a költőnek szól”. WEISZ 1939: 59. Érdekes, amit Berek Lajos szobrász mondott a szoborról, aki a szem ábrázolását hiányolta, s úgy vélte, hogy a vatikáni antik szoborgyűjteményt tanulmányozó és abból ihletet merítő Izsó nem tudta, hogy azoknak a szobroknak festett szemeik voltak, amelyek idővel elkoptak. Berek Lajos szóbeli közlése a szerzőknek.

Izsó alkatától távol állt a klasszicista történeti ábrázolásmód, „látásmódjától idegen volt a modell nélküli eszményített portré”.⁷⁸ Feltehetően ezért nem sikerült maradék nélkül megfelelnie az elvárásoknak sem a Werbőczy-, sem a Zrínyi Ilona-szobor esetében. Utóbbira a felkérést 1870. július 28-án kapta Eötvöstől, egy II. Rákóczi Ferenc-portréével együtt: „A magyar Nemz. Múzeum részére Zrínyi Ilona és II. Rákóczi Ferenc márvány mellszobrát, azon méreteken óhajtván készíttetni, melyekben Tekintetes Uraságod az elmúlt évben Zrínyi a költő márvány mellszobrát kifaragta.”⁷⁹

A Zrínyi Ilonát és fiát, a fejedelmet ábrázoló szobor gipszmintáját Izsó a következő év nyarán küldte be az időközben elhunyt Eötvös utódjának, Pauler Tivadarnak, aki II. Rákóczi Ferenc büsztjét észrevétel nélkül elfogadta, Zrínyi Ilonáéval kapcsolatban viszont a döntést fenntartotta magának későbbi időpontra.⁸⁰ II. Rákóczi Ferenc mellszobra 1872 júniusában már csaknem készen állt Izsó műtermében, de végül 1873 szeptemberében adta át a Nemzeti Múzeumnak, ahol Zrínyi büsztje mellé helyezték,⁸¹ míg Zrínyi Ilonáé csak gipszmásolatokban maradt fenn,⁸² a művész végül nem faragta márványba. P. Szathmáry Károly író, *A Hon* munkatársa ezekről mértéktartóan úgy vélekedett:

„A Rákóczi-féle mellszobor imposans lesz. Itt egyetlen hibát találunk – s ez nem Izsóé, – hogy az arcképek, melyek ránk maradtak, Rákóczi késő fejedelmi korából valók, túl kövérek, s inkább a fejedelmi méltóság, mint a szabadság hőségének megtestesítői [2.6. kép]. Különös, hogy a női arcok Izsó – különben lágy – ecsetének kevésbé sikerülnek. Zrínyi Ilonája, bár fenmaradt képeihez hű, de rokonszenvre nem gerjeszt. Itt is a fejedelelnő van inkább előtérbe vonva, mint a sokat szenvedett nő, anya és honleány. E büszke, fejedelmi arc Zrínyi Ilona szemben elleneivel; a fájdalomnak egy vonása közelebb hozta volna őt hozzánk, barátaihoz.”⁸³

⁷⁸ GODA 1993: 85.

⁷⁹ Eötvös József levele Izsó Miklósnak, Buda, 1870. július 28. MNL OL R 277-1-6-b. No. 20. WEISZ 1939: 64.

⁸⁰ Pauler Tivadar levele Izsó Miklósnak, Buda, 1871. augusztus 19. MNL OL R 277-1-6-b. No. 20. WEISZ 1939: 64.

⁸¹ HADOBÁS 2020: 69, 74; GODA 1993: 84 (105. sz.). Magyar Nemzeti Múzeum, lt. szám nélkül. A szobor mérete 77,5 cm, hátul jelezve: „Izsó 1872”.

⁸² GODA 1993: 85 (107. sz.). Az egyik gipszpéldány a rimaszombati (Rimavská Sobota, Szlovákia) Gömör-Kishonti Múzeumban található. Rimavská Sobota 2013.

⁸³ Lásd HADOBÁS 2020: 70. Goda szerint II. Rákóczi Ferenc szobra esetében „[a]z elszánt tekintetű férfi megjelenése reprezentatív, s igen hasonló az elkészült Zrínyi felfogásához.

2.6. kép. Izsó Miklós: II. Rákóczi Ferenc, márványbüsztt

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum

Izsó állami megrendelésre a Zrínyi család három tagjáról készített historikus ideálportrét, a keze alól kikerült arcmások, ahogy ő nevezte egy levelében, „mellképes kis dolgok”⁸⁴ talán nem legjelentősebb művei, de egy korszak jellegzetes műfajának (emlékszobrok) értékes példányai. Zrínyi Miklós márványbüszttje emellett a legelső szoborábrázolása a költő-hadvezérnek, amely ikonikus darabja lett a történelmi, művészettörténeti, irodalmi antológiáknak, és ihletője nem egy későbbi képzőművészeti ábrázolásnak.⁸⁵

A kor nemzeti romantikájától idegen, barokkos megjelenésű arckép egy fölmagasztosult hős alakját idézi, kicsit elfogultan, úgy, ahogy Izsó többi historikus ideálképmása, és úgy, mint az uralkodóportrék ez idő tájt egész Európában.” GODA 1993: 84.

⁸⁴ Izsó Miklós levele Szabó Károlyhoz, Pest, 1870. február 15. SOÓS 1958: 85 (65. sz.).

⁸⁵ Például Endrei Ákos iskolai Zrínyi-kiadásának az élére is Izsó szobrának reprodukciója került: ZRÍNYI 1901: a belső címlap előtt. Izsó Zrínyi-büszttje volt például az egyik ihletője a Csáktornyan 1904-ben felállított Zrínyi-emlékmű bronz domborműven megformált Zrínyi-mellképnek, amelyet Izsó egykori segédje, Szász Gyula készített. PROHÁSZKA 2020: 999.

ZRÍNYI, A KÖLTŐ SZOBRÁNAK VÁLTOZATAI

Feltehetően az is hozzájárult a Zrínyi-szobor népszerűségéhez, hogy számos gipszmásolata készült – csakúgy, mint Izsó legtöbb munkájának –, és azok Eötvös mecénatúrájának köszönhetően eljutottak az ország minden égtáján ekkoriban létrehozott, megerősített tudományos-művelődési intézményekbe.

Eötvös József Izsónak 1870. július 28-án küldött levelében meg is nevezte azokat az intézményeket, amelyeknek a megrendelt gipszöntvényekből küldeni kell. Eszerint két csomagolatlan darab már át lett adva, „a harmadik csomagolatlan példány a kir. egyetemnek [...], a csomagolandók közül pedig egy példány az Erdélyi Múzeum Egyletnek, a zágrábi, pozsonyi, győri, kassai és nagyváradi [jog]akadémiáknak, Zala megye közönségének, az eperjesi ágost. hitv. és a debreceni helv. hitv. Collegiumoknak” adandó át.⁸⁶

Több nyoma is van annak, hogy ezeket 1870 tavaszán valóban megküldték a fent említett intézményeknek, illetve Zala vármegyének. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1870. március 4-én levélben értesítette a pesti egyetem tanácsát, hogy a Zrínyi-mellszobor „gipszöntvényeinek egyikét [...] az egyetem könyvtárának maga Izsó Miklós adandja át”.⁸⁷ Ugyancsak március 4-én a Magyar Tudományos Akadémiának is azonos tartalmú levelet küldött.⁸⁸ 1870. április 2-án az evangélikus *superintendens* is arról értesítette az eperjesi kollégiumot, hogy „a kir. v. és k. o. miniszter Zrínyi a költő mellszobrát ajándékozza” az intézménynek.⁸⁹ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1870. május elején pedig a Zala megyei közgyűlést tájékoztatta arról, hogy az Izsó Miklós

⁸⁶ Eötvös József levele Izsó Miklósnak, Buda, 1870. július 28. MNL OL R 277-1-6-b. No. 20. WEISZ 1939: 64.

⁸⁷ Ez a példány a Toldy Ferenc által 1874. január 18-án készíttetett leltár szerint az Egyetemi Könyvtár olvasótermét díszítette. Mindkettőt lásd KAZIMÍR [é. n.].

⁸⁸ Eötvös József levele a Magyar kir. Tudományos Akadémiának, Pest, 1870. március 4. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, RAL 3584. sz. Az ajándékról az Akadémia Értesítője is beszámolt: *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 1870.

⁸⁹ VÉCSEY 1870: 9. Megerősítette ezt az információt egy hírlapi cikk, amelyben közlik, hogy: „A vallás és közok. minisztérium ifj. gróf Zrínyi Miklós költő és hadvezérnek, a m. n. muzeum számára Izsó Miklós hazai szobrásznál országos költségen megrendelt, és általa művészi tökélytel kidolgozott mellszobra gipszöntvényeinek egyikét, az eperjesi evang. collegiumnak ajándékozta. A collegium szíves köszönetét mond eme becses küldeményért.” *A Hon* 1870.

által elkészített márvány Zrínyi-mellszobor gipszöntvényeinek egyikét Zala megyének ajánlotta fel.⁹⁰

Egy évkönyvi bejegyzés arról tanúskodik, hogy feltehetően a kassai jogakadémia példánya 1879-ben vásárlás útján a Felső-magyarországi Múzeum-Egylet gyűjteményébe került.⁹¹ A korabeli dokumentumokban máshol is található utalás a Zrínyi-másolatokra. Izsót 1870-ben kinevezték a budai reáltanodába mintázó tanárrá, így nem meglepő, hogy egy leltárbejegyzés szerint az iskola – a mai Toldy Ferenc Gimnázium elődje – birtokában voltak „Izsó Miklós művei közül Zrínyi, Verbőczy, Ghyczy, mellszobrok”.⁹² A művész 1875-ben bekövetkezett halálakor a műtermében szintén találtak egy Zrínyi Miklós- és egy Zrínyi Ilona-portrét gipszből. A korabeli sajtó tudósítása arról számolt be, hogy:

„A jeles szobrász műtermében, mely a lövölde mögött fekszik, még minden érintetlenül úgy áll, ahogy a művész azt elrendezte s mindörökké elhagyta [...] Az első teremben láthatók: Dugonics András gipszöntvényű mellszobra két példányban, ugyancsak Dugonics egész alakú szobrai kis mintázatokban, Zrínyi Ilona gipszmellszobra, melyet Izsó a múzeum számára készített, de melyet a kormány szakértői nem fogadtak el, Zrínyi Miklós, a költő (melynek márvány-kidolgozása a nemzeti múzeumban látható).”⁹³

A szobrász halála után özvegye megbízta Szász Gyula szobrászt, aki Izsó segédje volt, azzal, hogy készítsen gipszmásolatokat Izsó munkáiról, többek között a Zrínyi-szoborról is.⁹⁴

Egyetemi és egyházi kapcsolatainkon keresztül próbáltunk az Eötvös-féle kultúrpolitikában fontos szerepet játszott jogakadémiáknak és kollégiumoknak⁹⁵

⁹⁰ „Részies kiírás Zala megyének Zalaegerszegen 1870. évi május 2-án s folytatva tartott közgyűlése jegyzőkönyvéből”. MNL OL R 277-1-6-b. No. 5.

⁹¹ „Izsó Miklós műveiből: Arany János, Szalay László, II. Rákóczy Ferenc, Zrínyi Miklós, Lisznyay Kálmán és Zrínyi Ilona mellszobrai, B. Eötvös József egész alakban s az Arató leány és »Fonóházi jelenet« szobrokat megvásárolta a Felső-magyarországi Múzeum.” STÖHR 1879: 137. Mindhárom Zrínyi-gipszöntvény 1903-ban a Kassai Múzeum I. oszlopcsarnokában volt kiállítva. Kassai Múzeum 1903: 7. A múzeum ma a Kelet-szlovákiai Múzeum nevet viseli.

⁹² *Iskolai értesítők, Budapest – II. kerületi Toldy Ferenc állami főreáliskola 1870*: 16.

⁹³ *Fővárosi Lapok* 1875: 559. Megerősíti ezt az is, hogy a hátrahagyott műveket összeíró bizottság listájában is szerepel egy Zrínyi Miklós-szobor. *Figyelő* 1875: 288.

⁹⁴ *Vasárnapi Ujság* 1877: 61–62. Vö. PROHÁSZKA 2020: 999–1000.

⁹⁵ FERENCZI 1903: 264–265; NÉMETH 1915: 4–16; JUHÁSZ 2016.

2.7. kép. A fennmaradt gipszmásolatok

Forrás: a szerzők szerkesztése

küldött gipszpéldányok nyomára bukkanni, sikertelenül. Mára többségüknek nyoma veszett. Mindössze öt példányt ismerünk. A debreceni református kollégiumnak juttatott kópia napjainkban is a Református Kollégium Nagykönyvtára Múzeumi gyűjteményében található, leltári szám nélkül. Ez a legteljesebb, polírozott fehér gipszből, alul felirattal: „ZRINYI M”; hátul jelezve: „Izsó” (2.7/a. kép).⁹⁶

A Zala megyének ajándékozott másolatot ma a Göcseji Múzeum őrzi.⁹⁷ A katalóguscédula szerint „sérült, majd a restaurálás során kapta mai formáját. Felülete patinázott.” (2.7/b. kép)

⁹⁶ GODA 1993: 83 (104/b).

⁹⁷ Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, Képzőművészeti gyűjtemény, lt. szám: 54-35. 75 cm, sérült, hiányzik a mellrész a kacsánnyal. GODA 1993: 83 (104/c).

Az előbbi kettővel szemben, amelyek raktár mélyén pihennek, a Magyar Nemzeti Galéria egyik példánya ki van állítva.⁹⁸ Ez a 60,5 cm magas, ép, festett gipszszobor 1939-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium ajándékaként került a Szépművészeti Múzeum gyűjteményébe⁹⁹ (2.7/c. kép). A MNG Szobor Osztály és Éremtár gyűjteményében a Zrínyi-szobornak még egy gipszpéldánya található.¹⁰⁰ Ezt az MTA bizottsági üléstermében még 1917-ben is kiállított¹⁰¹ darabot az Akadémia 1954-ben adta át,¹⁰² 2017-ig azonban (vissza)kölcsonözte az állandó kiállításba¹⁰³ (2.7/d. kép).

2022-ben egy családi hagyaték felszámolása során Izsó Zrínyi-szobrának felbukkant egy újabb gipszpéldánya, amelyet sikerült megvennünk. A bronzírozott szobor erősen sérült, a mellrész elpusztult, a szépen kidolgozott fejet hevenyészett posztamensre ültették, amelyen a „ZRINYI” felirat olvasható. A posztamens mérete 25 × 25 × 28 cm, a fej magassága 38 cm, szélessége 34 cm, mélysége 30 cm, jelzést nem tartalmaz (2.7/e. kép). Az eladó elmondása szerint édesanyja nagynénje, Pataky Mária, aki az 1940-es években a Magyar Tudományos Akadémián dolgozott, mentette a háború pusztítása elől az otthonába, majd öröklés útján került az eladó tulajdonába. (Ez az eredettörténet kicsit bonyolítja az MTA-példány sorsával kapcsolatos eddigi ismereteinket.)¹⁰⁴ Megvásárlását követően időszaki kiállítás keretében bemutattuk a Nemzeti Közszozolálati

⁹⁸ Magyar Nemzeti Galéria, 19–21. századi Gyűjtemény / Szoborosztály, lt. szám: 7593. Kiállítva a 19. századi művészet – Történelmi festészet kiállításon, a C épület első emeletén.

⁹⁹ Ennek adatai: festett gipsz, 60,5 × 41 × 35 cm; leltári száma: 7593. Lektorunk, Szeifert Judit művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galéria Szobor Osztály és Éremtár vezetőjének szíves közlése.

¹⁰⁰ Adatai: festett gipsz, 76 × 44 × 36 cm; leltári száma: 55.797 – a magasságban tapasztalható eltérés azért van, mert ennek kör alakú talapzata is van. Szeifert Judit szíves közlése.

¹⁰¹ DIVALD 1917: 71.

¹⁰² Átvételi elismervény, 1954. január 4., amely tanúsítja, hogy Izsó Zrínyi-büszttjét (gipsz) a Szépművészeti Múzeum örökletéként átvette az Akadémiától (más szobrokkal együtt). Közép-Európai Művészettörténeti Kutatóintézet, a Szépművészeti Múzeum egykori irattárának anyaga, A 863-05-01/1954 sz. irat.

¹⁰³ Az MTA Művészeti Gyűjteményének vezetője, Bicskei Éva közlése.

¹⁰⁴ Bicskei Éva véleménye szerint: „Az Akadémiának valóban volt Zrínyi-büszttje, ez ma a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona. Tudtunkkal. Ugyanakkor a szakirodalomban a tárgyra vonatkozó reprodukciók és adatok ellentmondásosak, nem lehet összesímitani őket, ami azt is jelezheti, hogy van egy hiányzó láncszem a történetben.” Bicskei Éva e-mailje a szerzőknek, 2022. július 1.

2.8. kép. Az összehasonlító vizsgálathoz tájolt, szkennelt szobrok (balra a gipsz-, jobbra a márvány-)

Forrás: az Archeovortex Solutions Kft. által végzett összehasonlító elemzés, kézirat a szerzők birtokában

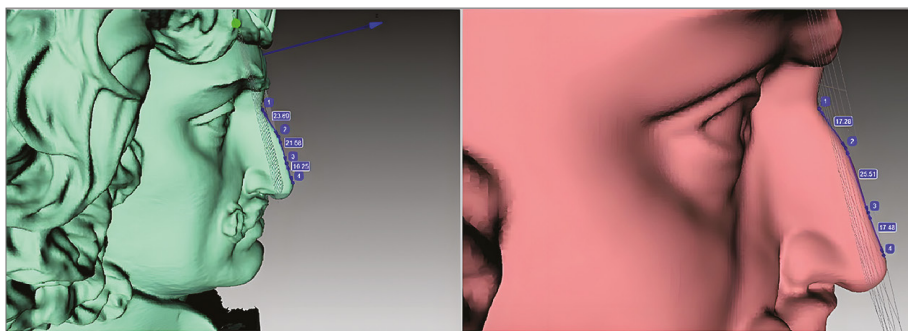
Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karán, a Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campuson.¹⁰⁵

Miután birtokunkba került a Zrínyi-szobor gipszpéldánya, érdemesnek tartottuk azt műszeresen összevetni a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő márványszoborral. A vizsgálatot végző cég 3D szkennelésen alapuló digitális modellek összehasonlítását végezte el.¹⁰⁶ Mindkét szobrot Artec EVA, kékfény-technológián alapuló, nagy felbontású 3D szkennер segítségével digitalizálták. A kis méretű, 0,85 kg tömegű kézi szkennер 0,2 mm pontossággal és 0,1 mm hibahatárral dolgozik. Működése során másodpercenként 16 frame-et hoz létre, amelyeket azonnal egymáshoz is illeszt. Maga az eszköz a kifejezetten erre a gépre fejlesztett Artec Studio 9 nevű programmal működik, amely lehetővé teszi, hogy az installálást követően valós időben lehessen nyomon követni és befolyásolni a szkennelést.

Több szkenneléssel lehet teljesen digitalizálni egy műtárgyat, amelyeket a programban egymáshoz is lehet illeszteni, illetve végül létre lehet hozni a 3D modellt, amelyet különböző formátumokba lehet kinyerni. A kész modelleket azonos pontokra illesztve pozicionálták, hogy az x, az y és a z koordináta mentén hasonlóan álljanak a modellek (2.8. kép). Az összehasonlítás érdekében lemérték különböző részletek nagyságát (két tetszőleges, de a két szobron azonos helyen

¹⁰⁵ Lásd a 8. jegyzetet!

¹⁰⁶ Ezúton is köszönjük az Archeovortex Solutions Kft. lelkiismeretes munkáját és Johácz Szilvia ügyvezető aktív támogatását.

2.9. kép. A vizsgálathoz szkennelt szobrok orrformájának összehasonlítása (balra a gipsz-, jobbra a márvány-)
 Forrás: az Archeovortex Solutions Kft. által végzett összehasonlító elemzés, kézirat a szerzők birtokában

lévő végpont közötti lineáris vonal távolságát), amelyek arányát össze lehetett hasonlítani a szobrokon. Ezeket táblázatba foglalták.

A mérések és az összehasonlító elemzés rámutatott néhány érdekességre. Bár első ránézésre a két szobor teljesen azonos, a lemért részletek közötti eltérések változatosak: arányaiban az egyes részletek néhol szélesebbek/hosszabbak, néhol pedig keskenyebbek/rövidebbek (89,08%–106,52%).

Az egyetemen található gipszszobor a múzeumban lévő márványszoborral megegyezik mind a szemöldökök, mind a bajusz, mind a hajtincsek felépítésének tekintetében, de sokkal részletgazdagabb, jóval kidolgozottabb annál. Az orr formája és hossza jelentős eltéréseket mutat már ránézésre is: a márvány egyenesebb, élesebb profilú, míg a gipsz gömbölydedebb (2.9. kép). Ezt a mérések is igazolták. Az arc formája is hasonlóan épül fel: a márványszobron a törések sokkal élesebbek, így keményebb arcot formáznak, ellentétben az egyetemen lévővel, amelynek az arcvonásai sokkal enyhébbek, lágyabbak, összességében hosszúkásabb arcot eredményeznek.

Összegezve a vizsgálat eredményeit azt mondhatjuk, hogy a ránézésre azonos két szobor valójában több eltérést is mutat, amelyet mind a modellek tanulmányozása, mind mérések által igazolni lehet. Ennek az oka csak részben magyarázható a két anyag, a gipsz és a márvány különbözőségével és megmunkálásuk technikai eltéréseivel.

A különbségek értelmezéséhez Fülep Lajos, Izsó szobrászatának legjobb értője, reneszánszának elindítója fontos észrevételét kell felidézni. Fülep Izsó

Csokonai-szobra és a fönmaradt modell kapcsán felfigyelt arra, milyen szembe-
tűnő a különbség a kettő között:

„[A]z arc vonásai, a ruházat és redőzet nagyjában egyezők, a kettő mégis elüt egymástól. A kész szobor, hogy úgy mondjam, érettebb, egyúttal teltebb, masszívabb is, mozdulatai kerekesebbek, minden ízében fesztelenebb, ami azonban mindennél döntőbb, testalkata normális, szinte szabályszerű, klasszikus arányú; a modell szokatlanul vékony, nyúlánk... arca is nyúltabb, mint amazé, s kifejezése is más. Koruk is különbözik: a szobor férfiasabb, a modell ifjabb.”¹⁰⁷

Ezt az alkotási folyamatot tükrözik a Zrínyi-büsztt változatai is. A gipsz – ahogyan a feltételezett agyagmodell – lágyabb vonásai a márvány faragása során heroikusabb, keményebb karaktert nyertek, jobban illeszkedve a Zrínyiről, a státuszférfiúról, költőről és hadvezérről a korban alkotott képhez.¹⁰⁸

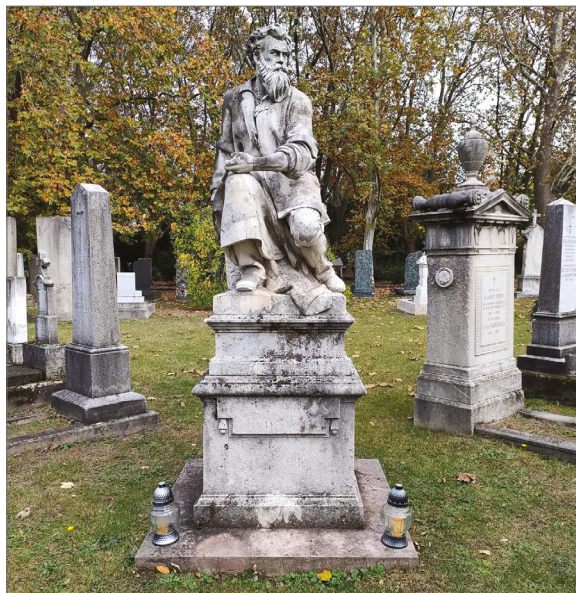
IZSÓ HALÁLA

Izsó Miklóst súlyos tüdőbetegsége 1875-ben vitte el. A korabeli sajtó így írt a temetéséről:

„Izsó Miklós temetésén a főváros színe-java megjelent, s nagy sokaság lepte el a király-utczát és a ház udvarát, honnan a kitűnő szobrász földi maradványait a sirkertbe kísérték. Török Pál segéde jeles beszédet mondott a koporsónál, mely egészen el volt boritva babérkoszorúkkal. A honvédménház tagjai teljes számmal álltak körül a ravatalt. A lelkes megható beszéde után Újházi Ede lépett elő, s az írói és művészi kör nevében szép babérkoszorút tett a »halhatatlan művész« koporsójára. A gyászkocsi a királyutczán és az országúton végig haladva, a kerepesi

¹⁰⁷ FÜLEP 1954: 31.

¹⁰⁸ Érdemes lenne, és a jövő feladata ezt a gipszpéldányt a többi gipszpéldánnyal összehasonlítani, mint lektoraink javasolták, megvizsgálandó, hogy vajon a márványtól való eltéréseik azonosak vagy hasonlóké. Talán választ kaphatnánk arra a felvetésre is, amely szerint az Izsó műhelyében segédkező Szász Gyula a mester halála után özvegye engedélyével „több Izsó-alkotásnak készítette el gipsz változatát, többek között a Zrínyi-mellszoborról is”. PROHÁSZKA 2020: 999.

2.10. kép. Síremléke a Fiumei úti sírkertben

Forrás: szerzői felvétel

útra kanyarodott, s a nemzeti színház előtt vonult ki a temetőbe. Nagy sokaság kísérté a koporsót egészen a sirig; a levertség és a gyász általános volt.”¹⁰⁹

Síremléke a Fiumei úti sírkertben van, amelyet Mátrai Lajos György alkotása tesz egyedivé (2.10. kép). Munkái közül a Magyar Nemzeti Galéria 71-et őriz, nevét utca viseli Budapesten. Az Izsófalván (1950-ig Disznóshorvát) életének szentelt Művelődési Ház, Könyvtár és Emlékház jelenleg nem látogatható.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Hon, (92), 1870. április 23.

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (1870), (1), 81.

ALLMAYER-BECK, Johann Christoph (1981): *Das Heeresgeschichtliche Museum – Wien. Das Museum. Die Repräsentationsräume*. Salzburg: Kiesel.

¹⁰⁹ *Budapesti Közlöny* 1875: 3575.

- ARANY János (1963): *Arany János összes művei XII. Prózai művek 3. Glosszák, szerkesztői üzenetek, szerkesztői megjegyzések, előfizetési felhívások*. Budapest: Akadémiai.
- BENE Sándor (2021): *A harmadik Szirén. Zrínyi Miklós költészete*. Budapest: Osiris.
- BOJTOS Anikó (2018): A Nemzeti Múzeum díszlépcsőházának falképciklusa. In SISA József – PAPP Júlia – KIRÁLY Erzsébet (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet*. Budapest: Osiris, 513–518.
- Budapesti Közlöny*, 9(122), 1875. június 1.
- CENNERNÉ WILHELMB Gizella (1997): *A Zrínyi család ikonográfiája*. Budapest: Balassi.
- CIFKA Péter (1978): A pályakezdő Ferenczy István. In ZÁDOR Anna – SZABOLCSI Hedvig (szerk.): *Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok*. Budapest: Akadémiai.
- DIVALD Kornél (1917): *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei*. Magyarázó kalauz. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- ÖÖTVÖS József (1975): *Arcképek és programok*. Budapest: Magyar Helikon.
- ÖÖTVÖS József (1976): *Levelek*. Budapest: Magyar Helikon.
- ESZTEGÁR László (1905): Kazinczy és Krafft Péter Zrínyi-képe. *Művészet*, 64–67.
- FARKAS László (1971): A Nemzeti Múzeum „államosítása” Öötvös József minisztersége idején. *Magyar Könyvszemle*, 87(4), 296–309.
- FEKETE Sándor szerk. (1956): *Vasvári Pál válogatott írásai*. Budapest: Művelt Nép.
- FELKAI László (1979): *Öötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Budapest: Akadémiai.
- FERENCZI Zoltán (1903): *Báró Öötvös József (1818–1871)*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- Figyelő*, 1875. június 13. 288.
- Fővárosi Lapok*, 1875. június 2.
- FÜLEP Lajos (1954): Izsó Miklós. *Magyar Tudományos Akadémia Társadalom-történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, 4(1–2), 27–33.
- GALAVICS Géza (1981): A Zrínyi kirohanása téma története. In SZABÓ Júlia – SZÉPHELYI F. György (szerk.): *Művészet Magyarországon. 1830–1870. Kiállítás az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport és a Magyar Nemzeti Galéria közös rendezésében*. Katalógus. Budapest: MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, I. 61–65.
- GERSZI Teréz (1960): *A magyar kőrajzolás története a XIX. században*. Budapest: Akadémiai.
- GODA Gertrúd (1993): *Izsó Miklós 1831–1875*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.
- GRÁFIK Imre (2013): A múzeumlátogató Öötvös József. Öötvös József 1846. évi látogatása a Nemzeti Múzeumban. *Vasi Szemle*, (5–6). Online: <http://vasiszemle.hu/2013/0506/grafik.htm>
- HADOBÁS Sándor (2020): *Izsó Miklós a korabeli magyar sajtóban (1859–1876)*. Izsófalva: Izsó Miklós Művelődési Ház, Könyvtár és Emlékház. Online: <https://mek.oszk.hu/21000/21078/21078.pdf>
- HAUSNER Gábor (1988): Kazinczy Zrínyi-képe és tájékozódásának dunántúli forrásai. *Somogy*, (1), 82–85.
- HAUSNER Gábor (1990): Zrínyi eszméi a reformkorban. *Somogy*, (4), 78–81.
- HAUSNER Gábor (1992): „Zrínyi Miklós Szigetvárrat.” *Somogy*, (1), 61–64.
- HAUSNER Gábor [2013]: *Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*. Budapest: Argumentum.

- HAUSNER Gábor (2016): Zrínyi Miklós emlékezete. In HAUSNER Gábor (szerk.): *Zrínyi-album / Zrínyi Album*. Budapest: Zrínyi, 338–379.
- HAUSNER Gábor (2017): „Elméleti ellentéte Montecuccolinak?” A Zrínyi-próza és az egyetemes hadtudományi irodalom. In BENE Sándor et al. (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 95–122.
- HERMANN Róbert (2017): Zrínyi Miklós emléke. A polgári átalakulás és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc nemzedéke. In BENE Sándor et al. (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 139–151.
- HESSKY Orsolya (2018): A képzőművészet állami támogatásának rendszere. In SISA József – PAPP Júlia – KIRÁLY Erzsébet (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet*. Budapest: Osiris, 465–469.
- HORVÁTH Mihály (1869): *Zrínyi Ilona életrajza*. Pest: Ráth Mór.
- Iskolai értesítők, Budapest – II. kerületi Toldy Ferenc állami főreáliskola (1870). Online: https://adt.arcanum.com/hu/collection/ADT_IskolaiErtesitok_Budapest_Bo285/
- JUHÁSZ Réka Ibolya (2016): A magyar felsőoktatás egy fontos intézménycsoportja a királyi jogakadémiák forrásai és feldolgozásának lehetőségei (1777–1850). *Gerundium: Egyetem-történeti Közlemények*, 7(1–2), 121–132.
- K. KOVALOVSKY Márta (1978): *Emlékműszobrászat*. Budapest: TIT Művészeti Választmánya.
- Kassai Múzeum (1903): *Vezető a Kassai Múzeum gyűjteményeiben*. Kassa: Koczányi Béla könyvnyomdája.
- KAZIMÍR Edit [é. n.]: Amit az Egyetemi Könyvtárról tudni érdemes. A Zrínyi mellszoborról, mű- és dísz tárgyról... amiről tudunk és amiről nem. *ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár*. Online: <https://konyvtar.elte.hu/hu/egyetemi-konyvtar/rolunk/erdekessegek-ritkasagok/amit-az-egyetemi-konyvtarrol-tudni-erdemes-zrinyi>
- KAZINCZY Ferenc (1825): Zrínyi Miklós Szigetváratt. *Hébe zsebkönyv*, 3–31.
- KAZINCZY Ferenc (1898): *Kazinczy Ferencz levelezése VIII. 1810–1811*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- KAZINCZY Ferenc (1909): *Kazinczy Ferencz levelezése XIX. 1824–1826*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- KESERŰ Katalin (1982): Izsó és a nemzeti romantika. In DANKÓ Imre (szerk.): *Városszépítészeti törekvések Debrecenben, Izsó Miklós Csokonai-szobrának szerepe, a jelen városfejlesztése és tervei*. Az 1981. október 2-án rendezett emlékünnepek előadásai. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok, 37–55. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HAJB_Hbm-mk_40/?pg=38&layout=s
- KESERŰ Katalin (1985): Az értelmiség a képzőművészet szemében (1850–1867). In KÓSA László – SZEGEDY-MASZÁK Mihály (szerk.): *Irodalomtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok Németh G. Béla 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE, 130–159.
- KESERŰ Katalin (1988): A képzőművészet szerepének érzékelése a nemzeti jelleg reprezentálásában. In NÉMETH G. Béla (szerk.): *Forradalom után, kiegyezés előtt: a magyar polgárosodás az abszolutizmus korában*. Budapest: Gondolat, 215–233.

- KESERÜ Katalin (2000): Történelmi festészet az önkényuralom idején. Az 1850-es évek történelmi festészete. *Új Művészet*, (2), 4–7.
- KOVÁCS Kálmán szerk. (2017): „Zrínyi, Zriny, Zrinski.” *Szigetvár német–magyar emlékezete 1790–1826*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KOVALOVSKY Mária (2018): *Szobrászat*. In SISA József – PAPP Júlia – KIRÁLY Erzsébet szerk. (2018): *A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet*. Budapest: Osiris, 411–442.
- KÖLCSEY Ferenc (1886): Körner Zrínyijéről. In *Kölcsi Kölcsey Ferencz Minden Munkái III*. Budapest: Franklin-Társulat, 155–215.
- Köztérkép (2008): Izsó Miklós. Online: <https://kozterkep.hu/1157/izso-miklos#vetito=4405>
- KUNCZER Gyula (1929): *Hormayr és az egykorú magyar irodalom*. Pécs: Dunántúli Egyetemi Nyomdája.
- LACZHÁZI Gyula (1999): Zrínyi, Dorfmeister, Krafft, Kazinczy. *Irodalomismeret*, (3–4), 113–131.
- LÁZÁR Béla (1914): Br. Eötvös József művészetpolitikája. *Művészet*, 13(1), 12–27. Online: <https://epa.oszk.hu/00000/00009/00089/012-027-eotvos.htm>
- LIBER Endre (1934): *Budapest szobrai és emléktáblái*. Budapest: Budapest Székesfőváros Házinyomdája.
- MADER, Hubert M. – MADER, Susanne (2008): *Die Helden vom Heldenberg. Pargfrieder und sein „Walhalla“ der k.k. Armee*. Graz: Vehling.
- NAGY Ildikó (2001): Az emlékműszobrászat kezdetei Budapesten. Szobrok és szobrászok. *Budapesti Negyed – Művészet a városban*, 9(2–3), 219–244.
- NAGY Ildikó (2018): Az első emlékművek, emlékműpályázatok. Társadalmi igény és művészi teljesítmény. In SISA József – PAPP Júlia – KIRÁLY Erzsébet (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet*. Budapest: Osiris, 579–595.
- NÉMETH Ambrus (1915): *A Győri Királyi Jogakadémia története 1867-től 1892-ig*. Győr: Egyházmegyei nyomda.
- NKE (2022): *A 17. század hadviselésének tárgyi emlékei*. A Nemzeti Közszerzői Egyetem Ludovika-történelmi Kutatóműhely kiállítása (2022. április 27. – 2022. szeptember 20.), kiállítási katalógus. Budapest: Nemzeti Közszerzői Egyetem.
- PASTEINER Gyula (1883): A magyar szobrászat. Második és utolsó közlemény. *Budapesti Szemle*, 34(76–78), 353–372.
- PAULER Gyula (1867): Zrínyi Miklós és Montecuccoli Raymond. *Budapesti Szemle*, új folyam, 9(28), 3–4.
- PINTÉR János szerk. (2009): *A nemzet múzeuma*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- PORKOLÁB Tibor (2004): „Nagyjainknak pantheonja épül...” *Panteonizáció a XIX. századi magyar irodalomban*. PhD-értekezés. Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola.
- PORKOLÁB Tibor (2005): „Nagyjainknak pantheonja épül”. *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd*. Budapest: Anonymus.
- PROHÁSZKA László (2020): A költő és hadvezér Zrínyi Miklós csáktornyai emlékműve. *Had-történelmi Közlemények*, 133(4), 998–1007.
- R. VÁRKONYI Ágnes (1987–1988): Reformpolitika Zrínyi mozgalmában. *Irodalomtörténelmi Közlemények*, 91–92(1–2), 131–140.

- RADÁCSI György (1886): *Ifj. br. Vay Miklós emlékezete*. Sárospatak: szerzői kiadás.
- RÉVÉSZ Emese (2009): Virtuális panteonok. Grafikai arcképcsarnokok a 19. századi hazai populáris grafikában. In SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XXXIV*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 109–134. Online: http://epa.niif.hu/02100/02120/00034/pdf/ORSZ_BPTM_TBM_34_109.pdf
- RIESENFELLNER, Stefan (1998): Steinernes Bewußtsein II. Die „Ruhmeshalle“ und die „Feldherrnhalle“ – das k. (u.) k. Nationaldenkmal im Wiener Arsenal. In RIESENFELLNER, Stefan (szerk.): *Steinernes Bewußtsein I – die öffentliche Repräsentation staatlicher und nationaler Identität Österreichs in seinen Denkmälern*. Bécs: Böhlau, 64–71.
- Rimavská Sobota (2013): A hónap műtárgya: Izsó Miklós Zrínyi Ilona-szobra (2013). *Rimavská Sobota*, 2013. október 31. Online: https://hu.rimavskasobota.sk/?id_menu=o&module_action__49562__id_ci=41644
- S. VARGA Pál (2005): *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest: Balassi.
- SALAMON Ferenc (1863): Zrínyi a költő. *Koszorú*, 1(17), 385–390; 1(18), 409–412; 1(19), 433–436; 1(20), 457–460.
- SALAMON Ferenc (1864a): *Magyarország a török hódítás korában*. Pest: Heckenast Gusztáv.
- SALAMON Ferenc (1864b): Zrínyi Miklós ifjúsága. *Koszorú*, 2(8), 169–173; 2(9), 193–197; 2(10), 217–221.
- SALAMON Ferenc (1865): *Az első Zrínyiek*. Pest: Heckenast Gusztáv.
- SCHLETT István (1987): *Eötvös József*. Budapest: Gondolat.
- SEBESTYÉN Gyula (1896): *Zrínyi Miklós a szigetvári hős*. Budapest: Franklin-Társulat.
- SINKÓ Katalin (2000): A birodalmi patriotizmus és a magyar történelem; Zrínyi kirohanása Szigetvárból. In MIKÓ Árpád – SINKÓ Katalin (szerk.): *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Kiállítási katalógus. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 527–528; 529–532.
- SOÓS Gyula szerk. (1958): *Izsó Miklós levelei*. Budapest: Múzeumok Központi Propaganda Irodája.
- STIER, H. C. Gottlob (1866): *Ehrengedächtnis des Grafen Nicolas Zriny von Szigeth*. Colberg: [k. n.].
- STÖHR Antal szerk. (1879): *A Felső-magyarországi Múzeum-Egylet harmadik évkönyve*. Kassa: Kosch és Scharf kö- és könyvnyomdája.
- STROBL, Alice (1961): *Das K. K. Waffnenmuseum im Arsenal. Der Bau und seine künstlerische Ausschmückung*. Graz: Böhlau.
- SZABÓ Júlia – SZÉPHELYI F. György szerk. (1981): *Művészet Magyarországon. 1830–1870. I–II*. Kiállítás az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport és a Magyar Nemzeti Galéria közös rendezésében. Katalógus. Budapest: MTA Művészettörténeti Kutató Csoport.
- SZALAY László (1857): *Magyarország története V. A Linczi békekötéstől a Karloviciig 1646–1699*. Pest: Lauffer és Stolp. Online: https://real-eod.mtak.hu/3929/5/16424_5.pdf
- SZANA Tamás (1897): *Izsó Miklós élete és munkái*. Budapest: Athenaeum.
- TELESKO, Werner (2006): Österreichische Geschichte zwischen Heldenapothese und Nationalpädagogik: die „Ruhmeshalle“ im Wiener „Arsenal“. In TELESKO, Werner: *Geschichtsraum Österreich. Die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Bécs–Köln–Weimar: Böhlau, 393–416. Online: https://doi.org/10.26530/OAPEN_437150

- TOLDY Ferenc (1867): *A magyar költészet története az ósidóktól Kisfaludy Sándorig*. Pest: Heckenast Gusztáv. Online: https://real-eod.mtak.hu/8674/1/MTA_ElnokokFotitkarokMunkai_ToldyFerencz_230682.pdf
- TOLDY Ferenc (1985): *Irodalmi arcképek*. Budapest: Szépirodalmi.
- TÓTH István (1966): A szigeti hős alakja a magyar irodalomban. In RUZSÁS Lajos (szerk.): *Szigetvári emlékkönyv: Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára*. Budapest: Akadémiai, 307–344.
- TÜSKÉS Gábor (2022): A költő, hadvezér és államférfi Zrínyi Miklós képzőművészeti ábrázolásai. In BÓDVAI András (szerk.): *Zrínyi Miklós emlékkönyv*. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő, 232–256.
- Vasárnapi Ujság*, 1877. január 28.
- VÉCSEY Tamás szerk. (1870): *Az Eperjesi Evang. Ker. Collegium 1869–70. tanévi értesítője*. Eperjes: Ipar- és Hitelbank Nyomdája.
- WALLENTÍNYI Dezső szerk. (1912): *Ferenczy István levelei*. Rimaszombat: Rábely Miklós és Fia.
- WEISZ Anna (1939): *Izsó Miklós élete és művészete 1831–1875*. Budapest: szerzői kiadás. Online: <https://mek.oszk.hu/05700/05762/05762.pdf>
- ZRÍNYI Miklós (1901): *Szigeti veszedelem*. Budapest: Franklin-Társulat.